

911.3:380.8(497.11)

ТУРИЗАМ У НЕРАЗВИЈЕНИМ ПРОСТОРИМА СРБИЈЕ

*Жељко Бјељац*¹, Јована Бранков*, Иван Б. Поповић**

*Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Туре Јакшића 9, Београд

Апстракт: Туризам у Србији, као привредна делатност има дугу традицију и значајан је за укупни привредни развој Републике. Посебно је значајан за неразвијена подручја где може да чини основ за укупни привредни развој, што је и циљ истраживања у овом раду. У раду је дата анализа материјалне базе туризма, туристичког промета и природних и антропогених туристичких потенцијала 26 општина у Србији, које се константно, а према Закону о недовољно развијеним подручјима Србије за период од 1995. до 2005. године и према Стратегији регионалног развоја Србије за период од 2007. до 2012. године, сврставају у неразвијене општине.

Кључне речи: туризам, потенцијали, привредни развој, Србија

Abstract: Tourism in Serbia, as economic activity, has a long tradition of existence and it is important for overall economic development. It is especially important for underdeveloped areas where it can represent basis for overall economic development, what is the objective of this study. This paper analyze and evaluate the material base of tourism, tourist traffic and the natural and anthropogenic tourist potentials of 26 underdeveloped municipalities, defined by The Regional Development Strategy 2007th year and by The Law of the underdeveloped areas of the 1995th year.

Key words: tourism, potentials, economic development, Serbia

Увод

Туризам на простору Србије уско је повезан са привредним развојем и јасно одражава многе особине укупних друштвено политичких збивања у Србији, али и шире. Туризам са својим особинама („невидљиви извозник“), представља основу и за даљи привредни развој Србије, а посебно економски неразвијених подручја. „Мултипликативност ефеката које носи сектор туризма је разлог зашто се он сматра сектором будућности многих земаља. Његова карактеристика је да остварује могућност највећег раста запослења и креирања нових радних места. Осим на запосленост туризам има значајан утицај на формирање бруто друштвеног производа, позитивно утиче на државни платни биланс, генерише приход за државни буџет, утиче на приходе локалних буџета и подржава развој инвестиционих

¹ z.bjeljac@gi.sanu.ac.rs

активности. Посебно треба истаћи да је туризам, у скоро свим транзиционим земаљама, био једна од најатрактивнијих области за директна страна улагања. Туризам може значајно генерисати развој НРП и то преко механизма државне помоћи у повећању свести локалне власти о потенцијалима туризма за остварење економског раста (поготово у борби за смањење сиромаштва), развоју људских ресурса (курсеви језика, угоститељства, управљања локалитетом, одржавања и курсеви за водиче), инвестирању у инфраструктуру мањих размера на подручјима туристичких потенцијала и сл“ (Стратегија регионалног развоја Републике Србије, 2007)

Региони (окрузи) у Републици Србији имају природне, културне и историјске потенцијале који могу да дефинишу одређене врсте туристичке понуде. Ови потенцијали нису искоришћени у потпуности јер су делом дефинисани разликама у постојећим условима (природа, културно и историјско наслеђе), а делом креираним условима (доступност, инфраструктурна опремљеност, сектор услуга, разноврсност спортско–рекреативних садржаја, туристичке организације итд). „Процењује се да сектор туризма и с њим повезане активности формирају 2,5% националног бруто производа и 5–6% укупне запослености“ (Стратегија регионалног развоја Републике Србије, 2007), што у односу на 90–те године 20. века није велики помак, јер је у том периоду „туризам са просечних 2,2% учествовао у укупној вредности друштвеног производа“ (Бјељац, 2000). Укупни ефекти туризма су већи², јер се и даље у државној статистици исказују резултати у туризму и угоститељству у друштвеном сектору. Такође, државна статистика не бележи оне привредне делатности које захваљујући туризму повећавају свој БДП или остварују повољније ефекте у извозу.

Анализа неразвијених простора

Током истраживања, као основа за анализу неразвијених простора на територији Републике Србије, послужиле су типологија и категоризација истих дате у: Закону о недовољно развијеним подручјима Републике Србије за период до 2005. године (Службени гласник Републике Србије бр. 53/95), Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. године (Службени гласник Републике Србије бр. 21/07), Стратегија просторног развоја Републике Србије 2009. до 2020. године (Београд 2009) и Стратегија развоја туризма Србије од 2005. до 2015. године (Београд 2006).

² и за 30% према Стратегији развоја туризма Србије од 2005– 2015. године

Према Закону о недовољно развијеним подручјима од 1995. до 2005. године, издвајало се 39 општина које имају статус недовољно развијених (према члановима 2. и 3. Закона). Према овим члановима закона, као недовољно развијене општине, издвајале су се: Бабушница, Блаце, Бојник, Босилеград, Брус, Бујановац, Владимирци, Власотинце, Гаџин Хан, Голубац, Дољевац, Жабари, Жагубица, Житорађа, Коцељева, Крупањ, Куршумлија, Кучево, Лебане, Љубовија, Мали Зворник, Мало Црниће, Медвеђа, Мерошина, Мионица, Осечина, Петровац, Прешево, Пријепоље, Ражањ, Рековац, Сјеница, Сурдулица, Трговиште, Тутин, Црна Трава, Житиште. У истом закону се као недовољно развијена подручја издвајају територије пограничних општина у дубини 10 до 15 km од државне границе, без административних, општинских центара (члан 4, став 1 и члан 5 Закона). Према наведеним члановима, у целисти се издвајају територије општина Нова Црња и Димитровград.

У Стратегији регионалног развоја од 2007. до 2012. године, према основним индикаторима развијености³, 37 општина сврстано је у категорију неразвијених, с тим што су подељене на два типа: економски неразвијена и подручја са посебним потребама. Према критеријуму НД по становнику, издвојено је 29 општина: Мајданпек, Прешево, Босилеград, Медвеђа, Тутин, Трговиште, Бор, Сјеница, Жагубица, Сврљиг, Лебане, Црна Трава, Власотинце, Бела Паланка, Ражањ, Пријепоље, Нови Пазар, Крупањ, Дољевац, Прибој, Бојник, Владичин Хан, Бујановац, Варварин, Куршумлија, Мали Зворник, Димитровград, Сремски Карловци, Брус. У овим општинама живи 9,2% од укупног становништва Србије. У подручја са посебним потребама спадају општине: Гаџин Хан, Бабушница, Жабари, Рековац, Мало Црниће (као демографски угрожена подручја); Нова Црња, Сечањ, Бела Црква (пригранична подручја са структурним и демографским проблемима) и Аутономна покрајина Косово и Метохија, у целини (21 општина).

Закон о регионалном развоју⁴, донет 2009. године, разврстава општине према степену развијености (чланови 11 и 12 Закона): недовољно развијене општине су јединице локалне самоуправе из члана 11. тачка 3 (јединице локалне самоуправе чији је степен развијености у распону од 60% до 80% републичког просека БНД); изразито недовољно развијене јединице локалне самоуправе су јединице локалне самоуправе разврстане у четврту

³ (1) НД по становнику (просек 2002 – 2004 година); (2) стопа незапослености (просек 2004 – 2005. година); (3) пад броја становника 1971– 2002. година

⁴ Закон преузет са сајта Народне скупштине Републике Србије, www.srbija.gov.rs, у августу 2009. године

групу из члана 11. тачка 4 (јединице локалне самоуправе чији је степен развијености испод 60% републичког просека); јединице локалне самоуправе у којима је демографски пад у периоду од пописа 1971. до посматране године већи од 50%; и заједнице јединица локалне самоуправе на територији Аутономне покрајине Косово и Метохија.

Методологија истраживања

Упоредивањем списка недовољно развијених општина у Србији за период од 1995. до 2005. године односно 2007. до 2012. године, 26 општина се константно појављују као неразвијене: Бабушница, Бојник, Босилеград, Брус, Бујановац, Власотинце, Гаџин Хан, Дољевац, Жабари, Жагубица, Крупањ, Куршумлија, Лебане, Мали Зворник, Мало Црниће, Медвеђа, Прешево, Пријепоље, Ражањ, Рековац, Сјеница, Трговиште, Тутин, Црна Трава, Димитровград, Нова Црња и АП Косово и Метохија. Ове општине ће у наредном делу текста бити предмет анализе, кроз тумачење материјалне базе и туристичког промета од 1996. до 2007. године. У оквиру наведених, следеће општине су по економским показатељима издвојене као најнеразвијеније у Србији: Бојник, Босилеград, Бујановац, Гаџин Хан, Жагубица, Куршумлија, Медвеђа, Прешево, Трговиште, Тутин, Црна Трава.

Материјална база туризма

На простору посматраних 26 неразвијених општина у Србији, од смештајних капацитета, лоцирано је 24 смештајна објекта са 4710 лежаја (Serbia accomodation, 2007; www.hoteli-srbije.co.rs; www.srbijahoteli.com). У девет општина нема смештајних капацитета (Бабушница, Лебане, Трговиште, Босилеград, Дољевац, Жабари, Тутин, Варварин, Прешево). Општине Брус (четири хотела), Куршумлија (2 рехабилитациона центра, хотел, три мотела), Рековац (хотел, мотел, конак), Димитровград (хотел, мотел, пансион), општина Бојник (2 хотела) и Мали Зворник (хотел, мотел) издвајају се по броју смештајних објеката и капацитета. У општинама Пријепоље (села Сопотница, Милешева и Камена Гора) и Бујановац (Јабланица, Горњи Старац, Жбевац, Божњевац) се, као регистровани смештајни објекти за рурални туризам, налазе и домаћинства са 72 лежаја.

Смештајни објекти у неразвијеним општинама Србије су просечне старости преко три деценије, у недефинисаном власничком стању (друштвени сектор, у процесу приватизације), са слабом попуњеношћу капацитета. Пример позитивне власничке трансформације је куповина хотела у Крупњу од стране туристичке агенције Гранд ТТ турс из Новог

Сада, 2003. године, да би се од 2004. године забележио и пораст броја посетилаца⁵, захваљујући разноврсним програмима рецептивног туризма (припреме спортиста, школе у природи, ђачке екскурзије и др), а као пример негативног газдовања смештајним капацитетима, издвојен је хотел у Трговишту, који је већ више од једне деценије руиниран. Хотелско туристичка предузећа и бањско–лечилишни рекреативни центри уједно представљају и носиоце рецептивног туризма у овим општинама.

У 14 општина постоје и општинске туристичке организације⁶ као центри промотивних туристичких активности. У већини случајева, у општинским туристичким организацијама јавља се проблем стручности руководећих кадрова, с обзиром да се исти запошљавају под утицајем одређених политичких структура. Промотивна активност се своди на брошуре и проспекте, од којих неки датирају још из периода СФР Југославије, као и на спорадичну промоцију на сајмовима туризма у Новом Саду и Београду. Процена аутора овог рада, на основу вишегодишњих посета наведеним сајмовима, је да се по квалитету промоције издвајају општине Крупањ (од 2005. године), Куршумлија и Бујановац (у оквиру Удружења бањских и климатских лечилишта Србије).

У 10 општина постоји 14 туристичких агенција, са лиценцом добијеном од стране Министарства за економију и регионални развој Републике Србије. Налазе се у општинама: Дољевац, Бујановац (2), Прешево, Пријеполје, Власотинце (2), Димитровград (3), Лебане, Брус, Куршумлија и Мало Црниће. Интересантно је да су у овој групи и туристичке агенције које се налазе у општинама Дољевац и Мало Црниће, а немају забележен прилив туриста. Све туристичке агенције лоциране у посматраним општинама, свој програм делатности заснивају на емитивном туризму.

Туристички промет

Досадашњи развој туризма у Србији је, пре свега, био опредељен друштвено политичким развојем. „До 80–тих година 20 века, туризам је посматран као успутна друштвена активност која се одвијала током годишњих одмора запослених“ (Вјелјас, 2000). Туризам у Србији је од распада СФР Југославије био у опадању, услед чега, на нивоу туристичке понуде постоје бројни и озбиљни недостаци, попут:

⁵ У 2003. години промет туриста је био 2353 особе, а већ 2004. године 5011 особа и у 2007. години 5373 туриста

⁶ Бојник, Брус, Бујановац, Крупањ, Куршумлија, Лебане, Мало Црниће, Пријеполје, Рековац, Жабари, Жагубица, Сјеница, Димитровград, Ражањ

- недефинисаног тржишног положаја Србије као макродестинације (недостатак стратешког позиционирања);
- незадовољавајуће и застареле структуре укупних смештајних капацитета (објекти стари и преко три деценије);
- тржишне неприлагођености дела хотелских и других смештајних капацитета захтевима савремене тражње; незавршеног процеса приватизације, као и случајева лоше спроведене приватизације;
- недостатка разноврсних туристичких производа који би могли да привуку инострану тражњу;
- незадовољавајуће доступности многих делова Србије (непостојећа и неадекватна саобраћајна инфраструктура) богатих природним и антропогеним туристичким вредностима;
- незадовољавајуће комуналне инфраструктуре;
- непланске или претеране изградње смештајне понуде у неким дестинацијама;
- неусклађености цена и квалитета у делу понуде.

Привредни систем, наслеђен из периода СФР и СР Југославије који карактерише губитак некадашњег клириншког тржишта и распад традиционалних индустријских грана, још увек није надомештен новом економском структуром, с обзиром да у структури запослених као и у структури Бруто друштвеног производа и даље преовлађују прерађивачка индустрија и пољопривреда. У оквиру свих кључних туристичких атракција Србије, обликоване су иницијалне понуде пре 30 и више година. Због одсуства Србије с међународног туристичког тржишта, током 90–тих година 20. века туристичка инфраструктура је остала немодернизована, јер је стварана претежно за потребе домаћег туристичког тржишта, тзв. масовни туризам (социјални, раднички, омладински и дечји туризам). Главни данашњи туристички локалитети (туристичка места), а које прати и национална статистика Србије су бање (Врњачка, Сокобања и Бања Ковиљача, Кањижа) са климатским лечилиштима, планине (Копаоник, Златибор и Дивчибаре), и административни центри (Београд, Нови Сад и Ниш). Осим бањског и планинског, у најразвијеније видове туризма у Србији, спадају транзитни, ловни, излетнички (викенд), спортски и културни. У новије време у Србији се постепено развија и производ руралног туризма који у појединим деловима добија различите форме понуде. Један од врло карактеристичних српских туристичких производа, су и туристичке манифестације.

Истраживањима која смо вршили током пројекта, утврдили смо да се на простору који обухватају недовољно развијене општине у Србији, а у

складу са Стратегијама и Законима наведеним у уводном делу, према богатству антропогених и природно географских туристичких вредности, степену развијености туристичке инфраструктуре, материјалној бази туризма и туристичком промету, могу издвојити две групе: општине које већ имају развијену туристичку делатност и општине са туристички неискоришћеним потенцијалима. У периоду од 1995. до 2009. године, у групу општина које већ имају развијену туристичку делатност, убрајају се: Брус, Пријепоље, Штрпце⁷, док се остале општине могу сврстати у недовољно и неразвијене општине. У групи ових општина издвајају се: Крупањ, Куршумлија, Димитровград, Нова Црња, Кучево као туристички простори који имају значајан потенцијал (природне и антропогене атрактивне вредности) за развој туризма. Економска криза, транзиција и друштвено политичка дешавања на простору бивше СФР Југославије, али и Србије, током 90–тих година 20. века, а посебно крајем 90–тих година 20. века и почетком 21. века (уништавање природних и антропогених туристичких вредности на територији АП Косово и Метохија (Бјељац и др., 2005), терористичким актима и бомбардовањем, утицали су да у овом периоду не дође до адекватног развоја туристичке привреде.

Колапс појединих привредних система и процес транзиције, у првој деценији 21. века, као и светска економска криза настала крајем прве деценије, продубили су параметре неразвијености још више на традиционално неразвијеном Југу Србије⁸ и подручју Старог Раса⁹, а некада развијена индустријска подручја Републике Србије данас се налазе у јако тешкој економској и социјалној ситуацији, што је иницирало појаву нових подручја неразвијености (Источна Србија, делови Централне Србије), која су издвојена у Стратегији регионалног развоја од 2007. до 2012. године.

Десио се и својеврстан парадокс, да се центри посећенијих туристичких дестинација у Србији, односно простори са већ изграђеном туристичком инфраструктуром и значајном материјалном базом туризма, нађу на списку неразвијених општина у Стратегији регионалног развоја од 2007. до 2012. године, попут општина: Сремски Карловци, Брус, Бор, Нови Пазар, Бела Црква, Штрпце, као и општина са одређеним атрактивним туристичким потенцијалима: Прибој, Пријепоље, Куршумлија, Звечан, Нова Црња,

⁷ До 2004. године се бележе и туристичке посете током зимске сезоне

⁸ Општине Јабланичког (Бојник, Власотинце, Лебане, Лесковац, Медвеђа и Црна Трава) и Пчињског округа (Босилеград, Бујановац, Владичин Хан, Врање, Прешево, Сурдулица и Трговиште).

⁹ Општине: Прибој, Пријепоље, Тутин, Сјеница, Нова Варош и Нови Пазар.

Бујановац, Димитровград. Према Стратегији регионалног развоја, већи део наведених општина се убраја у приоритетне туристичке правце: комплекс северног дела Копаоника, транзитни путни правац од Новог Сада до Ниша, Брезовица, већи део регије Ђердап, тј. у групу потенцијалних туристичких приоритета: река Дунав, средњи део регије Стара Планина, део регије Проклетије, Власина, средњи део регије Голија (са Новим Пазаром).

Табела 1. Просечан туристички промет од 1996.–2007. год. према Стратегији регионалног развоја ¹⁰, укупно и по најзаступљенијим општинама

Општине	Туристи			Ноћења		
	укупно	домаћи	страни	укупно	домаћи	страни
Укупно	203995 9,8% ¹¹	194293 11,1%	9662 3,0%	714372 9,9% ¹²	694152 10,1%	20220 2,6%
Мајданпек	29593	28451	1142	73366	71274	2092
Брус	29581	29000	581	126542	124304	2238
Куршумлија	15720	15556	154	153063	152201	862
Бор	11169	10504	665	44521	41301	3220
Нови Пазар	10725	9449	1276	57973	57151	822

Извор: изведено из статистичких годишњака Републичког завода за статистику по општинама

Посматрано према дванаестогодишњем просеку (1996.–2007.), просечан удео домаћих туриста је 95,2% у укупном броју. По просечном броју туриста у посматраном периоду, наведених пет општина из табеле 1, чине 47,6% од укупног броја туриста у општинама издвојеним у Стратегији регионалног развоја 2005–2012. године. Највише страних посетилаца су имале општине: Нови Пазар, 13,2% од укупног броја страних туриста у посматраним општинама; Мајданпек, 11,8%; Димитровград 9,2%; Прибој 7,6% и Бор 6,9%.

По просечном броју ноћења у општинама наведеним у Стратегији регионалног развоја од 2005. до 2012. године, пет општина наведених у табели 1. чини 63,7% од укупног броја ноћења туриста, у посматраним општинама. Осим наведених, по укупном броју ноћења, издваја се и Бујановац са 49607 ноћења (6,9%). Највише ноћења страних посетилаца су имале општине: Бор 3220 (15,9%); Брус 2238 (11,1%); Мајданпек 2092 (10,3%); Прибој 2005 (9,9%); Бујановац 1123 (5,6%). Просечан боравак туриста је три дана. По просечном боравку домаћих туриста издвајају се

¹⁰ Подаци за АП Косово и Метохију до 1998.године

¹¹ Од укупног просечног броја туриста у Србији за посматрани период

¹² Од укупног просечног броја ноћења у Србији за посматрани период

општине: Нови Пазар 6,1 дан; Куршумлија 8,9 дана; Бујановац 8,4 дана, Медвеђа 8,2 дана; Бела Паланка 7,2 дана; Бабушница 7 дана. По просечном боравку страних туриста, издвајају се општине: Нови Пазар 6,1 дан; Крупањ 5,9 дана; Бабушница 5,2 дана; Бујановац и Куршумлија по 5,0 дана.

Према државној статистици, општине Сремски Карловци и Рековац немају забележен туристички промет, иако обе општине имају значајан туристички промет. Општину Сремски Карловци (старо градско језгро, објекте Српске православне цркве, излетиште Стражилово) посећују бројне екскурзије (ученика, омладине, пензионера, странаца), а само током три дана, крајем септембра или почетком октобра (Дани бербе грожђа¹³, Бранково коло) ово туристички значајано место посети и до 100.000 посетилаца. Слично је и са општином Рековац, где велики број екскурзија долази у обилазак манастира Каленић, а током туристичке манифестације „Прођох Левач, прођох Шумадију“ буде до 40.000 посетилаца.

Ако посматрамо неразвијене општине у Србији које су од 1995. године на списку неразвијених (26 општина и до 1998. године АП Косово и Метохија), у оквиру просечних вредности за период 1996. до 2007. године може се видети опадање укупног броја туриста, осим донекле у периоду од 1999. до 2002. године, и доминација домаћих туриста (око 95%), а што се страних туриста тиче, више од половине је из држава са простора бивше СФР Југославије (БЈР Македонија, Босна и Херцеговина (Република Српска), Црна Гора). Просечно, туристи бораве три дана. Од 26 општина, у пет општина, државна статистика у посматраном дванаестогодишњем периоду није забележила промет туриста: Мало Црниће, Рековац, Жабари, Дољевац и Трговиште.

По броју туриста, издвајају се (према дванаестогодишњем просеку) општине: Брус 29581 (31,3%); Куршумлија 15720 (16,7%), Медвеђа 7023 (7,4%); Бујановац 6777 (7,2%); Пријепоље 5345 (5,7%); Крупањ 3244 (3,4%). Преовлађују домаћи гости (95% од укупног броја посетилаца), а страни посетиоци су најбројнији у просеку по општинама: Брус 581 (12,3%); Пријепоље 380 (8,0%); Мали Зворник 365 странаца (7,7%); Бујановац 283 (6,0%).

¹³ туристичка манифестација која спада у прву категорију туристичких манифестација у Србији

Табела 2. Туристички промет у 26 неразвијених општина од 1996 до 2007. године

Година	Туристи			Ноћења			Прос.бр.ноћења	
	укупно	домаћи	страни	укупно	домаћи	страни	домаћи	страни
1996.	170383 (7,8%)	162187 (8,3%)	8196 (3,3%)	748162 (9,8%)	726293 (10,5%)	21869 (3,0%)	3,1	2,0
1997.	169862 (7,9%)	160632 (8,4%)	9230 (3,9%)	749419 (10,2%)	733671 (11,0%)	15748 (2,6%)	3,5	2,4
1998 ¹⁴ .	124002 (5,4%)	113808 (5,5%)	10194 (4,5%)	654804 (8,2%)	620804 (8,5%)	34000 (5,6%)	3,7	2,6
1999.	53133 (3,7%)	50443 (3,8)	2690 (2,2%)	274451 (5,0%)	269273 (5,0%)	5178 (1,5%)	2,7	2,1
2000.	80422 (3,7%)	75236 (3,8%)	5186 (3,1%)	416410 (5,4%)	407079 (5,6%)	9331 (2,2%)	2,8	1,5
2001.	75922 (3,6)	72922 (3,9%)	3000 (1,2%)	379670 (5,3%)	368428 (5,6%)	11242 (1,9%)	2,8	1,6
2002.	97934 (4,4%)	93338 (4,9%)	4596 (1,5%)	543601 (7,5%)	533329 (8,2%)	10272 (1,4%)	2,8	1,3
2003.	50934 (2,5%)	48179 (2,9%)	2755 (0,8%)	366002 (5,5%)	360568 (6,1%)	5434 (0,7%)	3,0	0,9
2004.	79326 (4,0%)	77142 (4,9%)	2184 (0,6%)	514800 (7,7%)	508144 (8,8%)	6656 (0,8%)	4,0	2,8
2005.	85280 (4,3%)	82966 (5,4%)	2314 (0,5%)	472654 (7,3%)	464776 (8,4%)	7878 (0,9%)	2,7	1,9
2006.	79612 (4,0%)	77376 (5,0%)	2236 (0,5%)	512356 (7,8%)	505076 (9,1%)	7280 (0,75)	2,6	1,5
2007.	65754 (2,9%)	61584 (3,8%)	4170 (0,6%)	350932 (4,9%)	337066 (5,6%)	13866 (0,9%)	2,8	1,9
Средња вредност	94380 (4,6%)	89651 (5,1%)	4729 (1,5%)	498605 (7,1%)	486209 (7,1%)	12396 (1,6%)	3,0	1,9

Извор: Општине у Србији, 1997–2008. године, РЗЗС

Према укупном броју ноћења, у посматраном периоду, издвајају се општине: Куршумлија са 153063 ноћења у просеку (30,7%); Брус 126542 (25,4%); Медвеђа 59068 (11,8%); Бујановац 49607 (9,9%); Пријеполје 16854 (3,4%); Крупањ 9803 (2,0%); Бабушница 9267 (1,9%). По просечном броју ноћења у посматраном 12–годишњем периоду, издвајају се општине: Куршумлија 8,9 дана; Бујановац, 8,4 дана; Медвеђа 8,2 дана; Бабушница 7,0 дана; Брус 4,3 дана.

Државна статистика (Општине у Србији 1997–2008), показује да од 21 општине у којој је бележен туристички промет, у 17 опада број посетилаца, благи пораст бележе општине: Крупањ, Жагубица и Медвеђа, док је код

¹⁴ за Косово и Метохију подаци до 1998. године

општине Брус туристички промет у стагнацији, али са тенденцијом опадања.

Туристички потенцијали

Организација садржаја туристичке понуде Србије заснована је на концепту регионализације туристичких простора у туристичке зоне (Северна, Централна, Средишња, Западна, Јужна, Источна) и 16 туристичких региона (према Стратегији просторног развоја из 2009. године) и туристичке кластере: Војводина, Београд, Југозападна Србија, Југоисточна Србија¹⁵. (Стратегија развоја туризма у Србији).

Као и код Србије у целини, и у посматраних 26 неразвијених општина у Србији су присутни следећи видови туризма: бањски (Куршумлијска, Пролом, Луковска, Сијеринска, Радаљска, Брестовачка, Бујановачка, Звоначка); планински и излетнички–викенд (Копаоник, Стара планина, Шар планина, Хомољске, Кучајске, Гучево, Фрушка гора, Радан); културни (народно градитељство, стара градска језгра, архелошка налазишта Лепенски вир, Justiniana prima; цркве и манастири Српске православне цркве: Грачаница, Милешева, Горњак, Бањска, Каленић, Прохор Пчињски и џамије), туризам на рекама (Дунав, Лим, Јужна Морава, Дрина) и вештачким акумулацијама (Власинско, Ђердапско језеро), рурални, транзитни (Паневропски коридор Е10).

Значајан удео у развоју туризма у неразвијеним општинама има и манифестациони туризам (Бјељац 2006). На простору 26 посматраних неразвијених општина у Србији, које су на списку неразвијених од 1995. године, у 2005. години, одржавало се 51, а 2009. године 107 туристичких манифестација (Бјељац 2006; Календар туристичких приредби Србије за 2009. годину, www.e-kultura.net)

На простору 26 неразвијених општина као туристички атрактивни локалитети издвајају се бројне природне и културне вредности. Њихово присуство и значај анализирани су унутар туристичких кластера, дефинисаних у Стратегији развоја туризма у Србији до 2015. године.

¹⁵ Стратегија развоја туризма (2006) није предвидела и туристички кластер Косова и Метохије, али се овај кластер издваја у Стратегији просторног развоја републике Србије (2008)

Унутар туристичког кластера Југозападна Србија, издвојено је неколико група природних мотива који поседују одређену туристичку привлачност. Високу вредност, када су у питању геоморфолошки мотиви поседује планина Голија (која једним делом обухвата територију општине Сјеница). Специфичним геоморфолошким туристичким потенцијалом сматра се и Пештерска висораван, која пружа могућности за развој сеоског, боравишног, екскурзионог и рекреативно–здравственог туризма (Драговић 2004). Ђавоља варош, као специфичан и изузетно атрактиван геоморфолошки феномен, такође представља окосницу туристичког развоја, јер је објекат постао изузетно популаран међу туристима откада је номиниран за листу седам светских чуда. Дobar потенцијал за развој туризма унутар овог простора поседују заштићена природна добра и бање. Специјални резерват природе „Клисура Увца“ једним својим делом захвата територију општине Сјеница, док се на територији општине Пријепоље налазе два заштићена природна добра која поседују атрактивне мотиве и могу да привуку пажњу туриста – Парк природе „Клисура реке Милешевке“ и Споменик природе „Сопотница“. Радаљска бања и Новопазарска бања, као и бање у подножју Копаника–Луковска, Пролом, Куршумлијска и Јошаничка, услед незадовољавајуће опште и туристичке инфраструктуре и застарелости медицинске опреме, немају карактер правих здравствено–лечилишних центара, али је препорука да се постојећи потенцијали искористе бољом и разноврснијом туристичком понудом, заснованом на тзв „тржишној специјализацији“¹⁶. Издвојени су и туристички атрактивни културни локалитети: Сокоград и Бела Црква (средњовековно утврђење и насеље са сакралним и споменицима културе из Првог и Другог светског рата у општини Крупањ) и манастир Милешева у општини Пријепоље. Туристичке манифестације су углавном локалног и регионалног значаја, а према географској и економској групи критеријума (Бјељац, 2008; Бјељац, Ћурчић., 2008) на проучаваном простору издвајају се: „Дани Петра Радојловића“ (Крупањ); „Лимске вечери поезије“ (Пријепоље); Лимска регата (Пријепоље), „Меморијал Ахмета Абдагића“ (Сјеница).

Туристички кластер Југоисточна Србија обухвата неколико вреднованих геоморфолошких објеката: Бељаницу и Кучајске планине, на којима је планирано формирање будуће туристичке регије; планину Кукавицу (са кањоном реке Вучјанке, делимично уређену за туристичке посете);

¹⁶ Прилагођавање концепта развоја циљним сегментима туристичке клијентеле, тј. специјализација за облике промета који доносе највећу профитабилност на тржишту (Јовичић, 2008)

планине Варденик и Чемерник (у комбинацији са Пределом изузетних одлика „Власина“, тј. комбиновањем планинског и рекреативног туризма); планину Радан (територија општине Лебане и Бојник); „Вражји камен“ (стенска маса специфичног облика, налик Ђаволој вароши, територија општине Трговиште). Потенцијал чине и одређени бањски центри, првенствено Сијаринска и Пролом бања које карактерише дуга традиција туристичких посета и које су се развиле у самосталне туристичке вредности, као и Бујановачка и Звоначка бања. Одређена могућност туристичке имплементације уочена је и када су у питању заштићена добра. У овоме предњачи Предео изузетних одлика „Власина“, који је делимично туристички уређен, а нешто мање могућности за организацију туризма пружају Предео изузетних одлика „Долина Пчиње“ и Парк природе „Сићевачка клисура“. Када су у питању културна добра, валоризацијом су издвојени: археолошко налазиште Кале (Бујановац); археолошко налазиште Јустинијана Прима (општина Лебане); стара чаршија (очувано градско језгро из 9 века, Власотинце); црква брвнара (са почетка 19. века, општина Жабари); манастир Горњак (општина Жагубица); манастир Каленић (општина Рековац). Најзначајније туристичке манифестације су: „Прођох Левач, прођох Шумадију“ (сврстана у другу категорију туристичких манифестација у Србији, етнографског садржаја), Миљковићеве поетске свечаности („Меморијал Бранка Миљковића“, Гаџин Хан); „Дани Војислава Илића млађег“ (Жабари); „Дани Саве Јеремића“ (Ражањ); ФЕДРАС (Фестивал драме села Србије, Мало Црниће); Међународни фестивал фолклора (Бујановац); „Хомољски мотиви“ (Жагубица).

Анализом природних и културних потенцијала унутар туристичког кластера Војводина, као туристички атрактивни издвојени су: двораци Каштел (Српска Црња), манифестација „Ђурини дани“ (меморијал Ђуре Јакшића, Српска Црња).

Закључак

Организовање туристичке делатности унутар неразвијених подручја и општина у Србији може да представља основу будућег укупног привредног развоја региона. Уколико се узме у обзир да туризам као саставни део укупних привредних активности, својим економским ефектима обезбеђује просперитет места у ком се развија, јасно је да ова привредна делатност треба да буде анализирана и тумачена као један од потенцијалних покретача ревитализације простора који су категорисани као неразвијени. Развој туризма условљава повећање инвестиција и могућности за

запошљавање, отварање подручја ка потенцијалним произвођачима и потрошачима, као и учешће у повећању националног дохотка.

Упоредивањем типологизације и категоризације недовољно развијених општина у Србији датих у званичним документима, законима и стратегијама, дефинисано је 26 општина које се константно појављују као неразвијене, а у оквиру њих 11 општина (Бојник, Босилеград, Бујановац, Гацин Хан, Жагубица, Куршумлија, Медвеђа, Прешево, Трговиште, Тутин, Црна Трава) је по економским показатељима издвојено као најнеразвијеније у Србији.

Анализом стања и перспектива развоја туризма у неразвијеним просторима на територији Србије, утврђен је лош квалитет и застарелост објеката материјалне базе туризма. Исти се углавном карактеришу великом старошћу и непопуњеношћу капацитета. Општинске туристичке организације, као центри промотивних активности, не раде адекватно посао промоције туристички атрактивних локалитета, што се манифестује недовољним туристичким прометом. Често је њихов рад диктиран од стране одређених, нестручних, политичких структура, што негативно утиче на квалитет понуде. Што се туристичког промета тиче, домаћи туристи чине 95,2% укупног броја, при чему је укупан просечан боравак туриста три дана. Туристички промет током анализираниог дванаестогодишњег периода је у опадању, а званична статистика у неким општинама уопште не бележи промет туриста.

Анализом туристичких кластера издвојени су природни и антропогени мотиви на простору неразвијених општина, који представљају самосталне и комплементарне туристичке вредности и поседују одређене потенцијале за туристичку имплементацију, а најчешће су само делимично укључени у туристичку понуду. Закључак је да највећу перспективу поседују планински, бањски и културни, а делимично еколошки и манифестациони туризам. С обзиром на аутентичност и богатство етнографских мотива карактеристичних за поједине крајеве, и рурални туризам унутар неразвијених општина такође поседује перспективе за развој.

Као предлози за решавање наведених утврђених недостатака, који би у будућности утицали на туристички развој недовољно развијених простора, издвајају се:

- развој агенција које би доводиле инвеститоре и нудиле помоћ око покретања малог бизниса;

- развој и унапређење система смештаја (нарочито здравствених и бањских смештајних објеката) и малог и средњег предузетништва (стимулисање домаћих предузетника, преко различитих олакшица (пореских и кредитних) за улагања у туристичку инфраструктуру и појединачне туристичке пројекте;
- идентификовање циљних тржишних група којима би се прилагодио будући концепт развоја туризма;
- развијање прекограничних регионалних партнерских иницијатива (за општине које се налазе у пограничним просторима) кроз заједничке пројекте који су у вези са развојем туризма;
- развој туристичког информативног система;
- едукација и веће укључивање локалне заједнице у туризам, путем сарадње са Владом Републике Србије и ресорним министарствима
- јачање невладиног сектора, разни облици грађанских иницијатива и интересног повезивања и удруживања.

Литература

- Бјелџац, Ж. (2000): Стање и перспектива развоја туризма у Србији. Економске теме бр.3, Економски факултет Универзитет у Нишу, стр. 49–60
- Bjeljac Ž, Radovanović M, Belij S, (2005): The Destroying of the tourist values of Kosovo and Metohia as a Consequence of the war Destroying and Terrorism. Časopis Hotellink no 6 Viša hotelijerska škola, Beograd, 670–675
- Бјелџац Ж, Ђурчић Н (2008): Књижевне манифестације као део туристичке понуде Србије. Гласник Српског Географског Друштва, св. LXXXVIII свеска 4, стр. 39–51
- Бјелџац Ж (2006): Туристичке манифестације у недовољно развијеним просторима Србије. Гласник Српског Географског Друштва, св 1, том LXXXVI, стр. 245–256
- Bjeljac Ž, (2006): Evaluacija i valorizacija turističkih manifestacija. Zbornik radova sa simpozijuma Susreti organizatora manifestacija Beograd, Viša turistička škola, Univerzitet u Beogradu i časopis Vodič kroz turističke manifestacije str. 24–31.
- Драговић Р. (2008): Полимље – природа, туризам, одрживи развој. Српско географско друштво, Београд
- Јовичић Д. (2008): Стање и перспективе развоја бањског туризма у Србији. Гласник СГД, св. LXXXVIII, бр. 4, стр. 3–18

Општине у Србији (1997–2008), Туризам, Републички Завод за статистику Србије, Београд

Стратегија регионалног развоја Србије за период 2007. до 2009. године. Министарство за економију и регионални развој Републике Србије

Стратегија просторног развоја Републике Србије од 2009. до 2020. године (2009). Министарство животне средине и просторног планирања

Регионални развојни план Јабланичког и Пчињског округа – туризам (2008). Центар за развој Јабланичког и Пчињског округа

Стратегија развоја туризма Републике Србије до 2015. године (2006). Економски факултет, Београд, Horvath consulting, Zagreb

Serbia accomodation (2007), Turistička organizacija Srbije

www.hoteli-srbije.co.rs

www.srbijahoteli.com

www.e-kultura.net

TOURISM IN UNDEVELOPED AREAS IN THE SERBIA

Summary

Organization of tourist activities within the undeveloped areas and municipalities in Serbia can be a base of future overall economic development of the region. Comparing the classifications of undeveloped municipalities in Serbia, there are 26 municipalities that constantly appear as undeveloped. In this group 11 municipalities (Bojnik, Bosilegrad, Bujanovac, Gadžin Han, Žagubica, Kuršumljija, Medvedja, Preševo, Trgovište, Tutin, Crna Trava) singled out as least developed in Serbia, by economic indicators.

Analysis determined the obsolescence and poor quality of the material base of tourism. Domestic tourists make up 95.2% of the total, while the overall average of staying is three days. The tourist traffic during the analyzed period is declining, and official statistics in some municipalities do not register visits of tourists.

There are numerous independent and complementary tourist values separated in the area of undeveloped municipalities, which have potentials for tourism implementation. The conclusion is that mountain, cultural, spa tourism, and partly environmental and event tourism have large perspective for further development. Rural tourism based on wealth of ethnographic authenticity and motifs characteristic for certain regions, also has prospects for development.